

Handläggare**Miljöförvaltningen**
Helene Pettersson
Telefon: 08-50827496**Till**
Miljö- och hälsoskyddsnämnden
2018-12-11 p. 10**Redovisning av budgetuppdrag 2016-2018 att
tillgängliggöra stadens natur- och kulturresevat
för stockholmarna samt utveckla och stärka
rekreativa och ekologiska värden i reservaten****Förslag till beslut**

Miljö- och hälsoskyddsnämnden beslutar att:

1. Godkänna redovisningen
2. Överlämna redovisningen och nämndens beslut till fastighetsnämnden, exploateringsnämnden, utbildningsnämnden, trafiknämnden, idrottsnämnden, stadsdelsnämnderna i Skärholmen, Skarpnäck, Södermalm, Bromma, Hässelby-Vällingby, Spånga-Tensta och Rinkeby-Kista, Enskede -Årsta-Vantör och Älvsjö

Gunnar Söderholm
FörvaltningschefGustaf Landahl
Avdelningschef

Sammanfattning

Detta är en redovisning av budgetuppdraget ”att tillgängliggöra stadens natur- och kulturresevat för stockholmarna samt arbeta med hur rekreativa och ekologiska värden kan utvecklas och stärkas i reservaten”(Budget Stockholm stad 2016-2018).

Förvaltningen kan konstatera att miljöförvaltningen samt andra förvaltningar som omfattats av uppdrag har utfört en mångfald av åtgärder som direkt eller på sikt kommer öka tillgängligheten och stärka de rekreativa och ekologiska värdena i stadens resevat.

Miljöförvaltningen har gjort en stor satsning på kommunikation och råd om tillgänglighetsanpassningar för att öka tillgängligheten i reservaten. Förvaltningen har likaså bidragit med konkreta råd att stärka ekologiska värden, vilka omvandlats till praktiska åtgärder av reservatsförvaltarna. En rad nya kunskapsunderlag har tagits fram under perioden, vilka kommer att ligga till grund för kommande insatser.

Fler åtgärdsförslag har tagits fram under uppdragsperioden som nu behöver förverkligas. Miljöförvaltningen lyfter därför i detta utlåtande också fram vilka nyckelfunktioner/åtgärder som behövs för att områdena ska utvecklas positivt framöver under ramen för budgetuppdrag 2019.

Förvaltningens förslag i korthet för fortsatt utveckling av rekreativa värden:

- Kommunikation kring reservaten
- Basutbud i alla resevat, i första hand besökstoiletter inom påbörjade pilotområden
- Fler tillgängliga stigar och målpunkter i reservaten
- Fler naturbevakare i reservaten
- Förverkliga stadens strategi för rörligt friluftsliv
- Kunskapsunderlag om rekreation
- Lyfta fram Stockholm i samband med det nationella Friluftsåret 2020

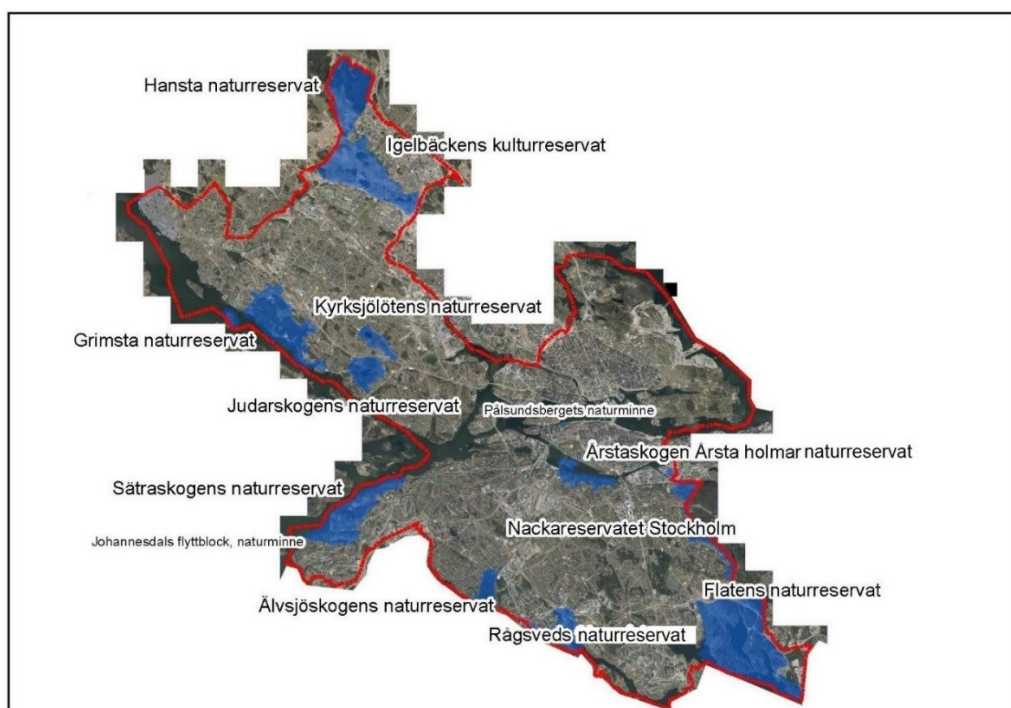
Förvaltningens förslag i korthet för fortsatt utveckling av ekologiska värden:

- Strategi för biologisk mångfald
- Kunskapsunderlag om ekologiska värden
- Fler naturvårdsåtgärder
- Projekt för att stärka den biologiska mångfalden
- Utredning för Stockholms framtida gröna infrastruktur
- Lyfta fram Stockholm i samband med Biologiska mångfaldens dag 2019.

Bakgrund

I Stockholms stad finns idag elva natur- och kulturresevat. Dessa områden erbjuder, på grund av sin variationsrika natur och storlek, livsutrymme för många växt- och djurarter och ett stort utbud av naturupplevelser och fritidsaktiviteter. Den närhet stockholmarna har till stadens natur- och kulturresevat och tillgängligheten för alla via allemansrätten är unikt ur ett internationellt perspektiv.

Då staden nu växer kommer resevaten i ökande grad vara en resurs för medborgarna utifrån ett folkhälsoperspektiv. En grön infrastruktur med natur- och kulturresevaten som bärande element är grunden för långsiktighet i leveransen även av andra ekosystemtjänster i hela stadslandskapet.

Stockholms natur- och kulturresevat samt naturminnen

Utifrån framtagna kunskapsunderlag kan förvaltningen också se att det finns potential att utveckla områdenas ekologiska och rekreativa värden. Miljöförvaltningens arbetar därför kontinuerligt med att tillgängliggöra och utveckla stadens resevat såväl inom kommunikationsverksamheten, inom tillsynen av skyddade områden som inom miljöövervakningen. I stadens budget för åren 2016, 2017 samt 2018 har förvaltningen, tillsammans med andra berörda förvaltningar fått ett utpekat uppdrag att ”tillgängliggöra stadens

natur- och kulturresevat för stockholmarna samt arbeta med hur rekreative och ekologiska värden kan utvecklas och stärkas i reservaten”. Budgetuppdraget 2018 har särskilt fokus på tillgängliggörande för funktionsnedsatta. I detta tjänsteutlåtande redovisas främst vilka insatser miljöförvaltningen utfört som faller inom detta uppdrag. Även insatser från andra förvaltningar nämns. Fler åtgärdsförslag har tagits fram under uppdragsperioden som nu behöver förverkligas. Förvaltningen presenterar därefter vilka åtgärder som behöver komma tillstånd kommande år i linje med förslag till budget för 2019.

Resultat

Miljöförvaltningens insatser 2016-2018 för att tillgängliggöra stadens resevat och öka de rekreative värdena

Miljöförvaltningen har inom tidigare utförda analyser¹ ²pekat ut ett antal åtgärdsförslag som har en nyckelfunktion för att öka tillgängligheten och övriga rekreative värden inom reservaten. Miljöförvaltning har haft som mål att verka utifrån dessa utpekade åtgärdsförslag:

- Skapa en palett av kommunikationsinsatser för att fler ska känna till stadens resevat och vad man kan uppleva där
- Se till att fler ska hitta och ta sig lätt till och inom stadens resevat. Verka för att det skapas fler målpunkter för en mångfald av besökare. Profilera reservaten enligt platsspecifika teman.
- Verka för att staden tillhandahåller ett basutbud av service så att fler kan nyttja reservaten året om
- Arbeta för att stärka naturmiljöer för större naturupplevelser genom skötsel och restaurering
- Verka för en tydligare organisation, planering och Samordning kring rekreation och naturvård

¹ Utveckling av rekreationsvärden i Stockholms naturresevat.

Pilotstudie 2012: Hansta, Grimsta, Sätmaskogen, Flaten, Årstaskogen och Älvsjöskogen. MHN 2013-03-12

² Stadens skyddade områden- en resurs i stadsutvecklingen. Förstudie 2016. Pilot Flatens naturresevat MHN 2017-01-31

- Bidra till ett tydligare landskapsperspektiv i planeringen så reservats potential som leverantör av ekosystemtjänster kan stärkas

Miljöförvaltningen har under den angivna tidsperioden arbetat med samtliga av dessa punkter. Arbetet har bedrivits genom insatser såväl inom kommunikationsverksamheten, miljöövervakningen som inom tillsynen av skyddade områden. Nedan beskrivs vilka insatser som gjorts utifrån respektive åtgärdsförslag.

Planering av tillgänglighetsanpassad slinga i Flatens naturreservat.

Utförda kommunikationsinsatser

Utförda besöksundersökningar inom staden visar att medborgare i stor utsträckning efterfrågar mer information om våra skyddade områden. Miljöförvaltningen har under åren 2016 till 2018 gjort en bred satsning på kommunikationsinsatser för att öka tillgängligheten till stadens skyddade områden:

- **Hemsidan:** Information om stadens reservat presenteras kontinuerligt på stadens hemsida. På bilddelningssajten Flickr finns sedan 2013 bildgallerier från stadens reservat. Ambitionen är att ge besökaren en heltäckande upplevelse i bild från varje reservat. Det fylls succesivt på med bilder.
- **Informationsfoldrar:** Under 2016 påbörjade kommunikationsfunktionen på verksamhetsstöd arbetet med att ta fram informationsfoldrar för respektive reservat. I dagsläget finns foldrar för samtliga reservat.
- **Facebook:** Under 2017 sjösattes Facebooksidan Natur i Stockholms stad @naturstockholm. Målsättningen är dels att visa miljöförvaltningens tillsynsarbete och dels att stimulera till besök i reservaten genom att tipsa om aktiviteter och upplevelser. Det är också en kanal för besökare att dela sina egna naturupplevelser och att ställa frågor och få hjälp. Sidan har till dags dato 1179 följare.
- **Naturkartan:** 2017 anslöt sig miljöförvaltningen till Naturkartan. Naturkartan är en digital tjänst för

naturupplevelser och finns som app och webbsida. Här finns all information om stadens reservat samlad. Appen ger användaren stöd att hitta till respektive reservat och det finns information om kollektivtrafik och tillgänglighet. Man kan också på plats se var man befinner sig på kartan och hitta till bland annat grillplatser, tysta platser, leder eller utsiktspunkter.

- **Informationskampanjer:** Ett par årliga informationskampanjer har genomförts på stadens tryckta och digitala informationstavlor. Budskapen har varit att upptäcka naturen i Stockholms stad och guide till tystnaden, med webbadresser till Facebook, Stockholm.se och Naturkartan.
- **Biologiska mångfaldens dag:** 2018 uppmärksammades Biologiska mångfaldens dag i Stockholms stad. Miljöförvaltningen tog initiativ och stod för genomförandet i staden. Evenemanget inleddes med ett frukostmingel i tekniska nämndhuset med efterföljande seminarium i hörsalen. Ett hundratal fågelholkar delades ut till förskolor i stadsdelar med naturreservat. På plats i reservaten genomfördes bland annat guidningar och en rad olika aktiviteter. Evenemanget kommunicerades på Stockholm.se, intranätet, Facebook, pedagog Stockholm och på den nationella sajten för Biologiska mångfaldens dag. Förvaltningen genomförde också en informationskampanj under en vecka på de digitala informationstavlorna.

Utförda insatser för att fler ska hitta och ta sig lätt till och inom stadens reservat och för att det ska skapas fler målpunkter

Inom miljöförvaltningens tillsyn av reservaten ingår att utföra rådgivning för att upprätthålla reservatens syften. Förvaltningens ekologer har genom åren bidragit med kunskap och råd till reservatsförvaltarna om utvecklingsåtgärder för att öka tillgängligheten inom reservaten. Miljöförvaltningen kommer inför tillsynsrapport 2018 göra en utförligare inventering av utförda tillgänglighetsåtgärder inom respektive reservat, enligt en ny mall. Nedan punktats några exempel åtgärder som naturreservatsförvaltarna utfört utifrån miljöförvaltningens råd under åren 2016-2018;

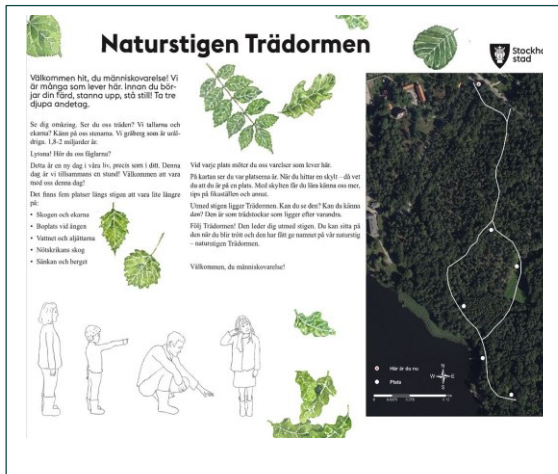
Utförda åtgärder för att skapa välfungerande entréer: Entréer som man lätt kan hitta till och ha som utgångspunkt för sitt besök är avgörande, speciellt för den som besöker reservatet för första gången. Miljöförvaltningen har under åren givit råd till förvaltarna om utformning av mer inbjudande och tillgängliga entréer till reservaten. Detta har exempelvis skett i samband med att;

- Trafikkontoret har upprustat parkeringen vid Flatenbadet
- Skärholmen uppgraderat entréerna inom Sätmaskogens naturreservat vid Skärholmens gård och Bredängs camping
- Skarpnäcks stadsdelsförvaltningar uppgraderat entré Brotorp inom Nackareservatet. Vidare har förvaltaren anlagt en tillgänglighetsanpassad spång som binder samman Brotorp i Stockholm med Nackareservatet i Nacka.

Förvaltningen har också bidragit med synpunkter inför planeringen av en ny entré i Hansta naturreservat.

Tillgänglighetsskapande slingor och målpunkter: Förvaltningen har haft rådgivning kring tillgänglighetsanpassning av stigar och friluftsanordningar för att underlätta besök i reservaten för personer med funktionsvariation enligt Naturvårdsverkets riktlinjer till samtliga förvaltare och trafikverket i samband med årligt förekommande reservatsdagar. Även rådgivning vid praktiska åtgärder i fält har utförts. Exempel på av förvaltarna utförda åtgärder:

- Skarpnäcks stadsdelsförvaltning anordnat en tillgänglighetsanpassad naturstig riktad särskilt till barn, i Orhem, Flatens naturreservat. I anslutning till stigen har förvaltaren anlagt en tillgänglighetsanpassad grillplats och ett vindskydd.

Tillgänglighetsanpassad naturstig i Flatens natuurresevat

- Rofyllda platser enligt Guide till tystnaden har skyltats upp i reservaten.
- Nya sittplatser och grillplats har anordnats i Sätorskogens natuurresevat
- Ny gångbro har anlagts vid Råcksta träsk inom Grimsta natuurresevat
- Bryggor och spänger har rustats upp vid Skogsvaktarkärret i Igelbäckens kulturreservat
- En ny gångväg har skapats runt Sätra varv i Sätorskogen (skyddsåtgärd Förbifarten)
- En tillgänglighetsanpassad toalett har iordningsställt vid Sätra varv i Sätorskogen (ingår i kompensationsåtgärder Förbifarten)
- Grillplatser har rustats upp i Älvsjöskogens natuurresevat
- Elljuspår har förbättrats bl.a. i Grimsta natuurresevat

Miljöförvaltningen har också bidragit med råd vid planering av ny målpunkt vid Ekudden inom Flatens natuurresevat.

Utförda trygghetsröjningar: Vid trygghetsröjningar som förvaltarna har låtit utföra bland annat i Sätmaskogen; Nackareservatet och Kyrksjölöten har förvaltningen bidragit med råd om hur detta kan göras på ett sätt så att både de rekreativa och ekologiska värdena kan bibehållas.

Vägvisare: Förvaltningen har, utifrån önskemål från förvaltare, tagit fram mallar för utformning av tydliga vägvisningsskyltar som kan leda ut reservatsbesökarna till målpunkter inom reservaten. Flera förvaltningar har inventerat skyltbehovet och står i startgroparna att skylta upp reservaten. I några reservat är uppmärksningen av stigar m. m. i dagsläget tillfredställande bl.a. i Grimsta.

Insatser för att stärka naturen för fler naturupplevelser

Utförda skötselåtgärder: För att de skyddade områdena ska upplevas som attraktiva och inbjudande att vistas i och för att upprätthålla fungerande ekosystem, behövs kontinuerlig skötsel. Miljöförvaltningen har under 2016-2017 gett råd om hur reservatsförvaltarna kan utföra detta på ett ändamålsenligt sätt inom samtliga reservat. Exempelvis har råd om att hålla kulturmarker öppna givits till ett flertal reservatsförvaltare. Nedan följer exempel på åtgärder som är utförda av förvaltarna:

- Fler skötselinsatser inom gräsmarker och eklundar, som bidrar till ett varierat och framkomligt landskap, har utförts bland annat i Judarskogen av Bromma stadsdelsförvaltning, i Flatens naturreservat av Skarpnäcks stadsdelsförvaltning och Sätmaskogen av Skärholmens stadsdelsförvaltning, av fastighetskontoret i Nackareservatet, m fl reservat.
- Brynzoner med ek och hassellundar har restaurerats i Kyrksjölöten naturreservat.
- Naturvårdsåtgärdande åtgärder har utförts i lundmiljön vid Engelska udden i Grimsta naturreservat.

Specifika projekt och framtagna underlag för att öka tillgängligheten
Miljöförvaltningen har under 2016-2018 drivit specifika projekt med fokus att öka reservatens rekreativa värden och öka tillgängligheten till stadens reservat:

- **Drivit projekt "Guide till tystnaden"** där målsättningen var att öka tillgängligheten till den rofyllda stadsnära naturen. I varje naturområde har man tagit fram två promenadslingsor med tre-fyra relativt tysta platser. Platserna har kartlagts med avseende på kombinationen ljudkvalitet och upplevelse och totalt handlar det om 22 slingor och 65 platser. Projektet startade 2015 och sjuades med guidningar under 2016, och har sedan dess fortsatt t.ex. med utveckling av de tysta platserna, inom den ordinarie tillsynen. Redovisat i MHN 2016-03-15.
- **Drivit projekt "Vision Flatens naturreservat"** drevs av förvaltningen tillsammans med Skarpnäcks stadsdelsförvaltning under 2016. Genom att analysera förutsättningar utarbetades ett antal rekommendationer till hur planering och förvaltning av de skyddade områdena än mer kan bidra till stadens hållbara utveckling. Förslag på åtgärder för stadens skyddade områden som helhet, men även förslag till praktiska åtgärder för Flatens naturreservat togs fram. Under åren 2017-2018 har fortsatt arbete skett med rapporten som utgångspunkt. Redovisat i MHN 2017-01-31.
- **Tagit fram underlag: Ekologiskt mångfunktionella åtgärden** inom Rågsveds friområde och Flatens naturreservat. 2017. I rapporten presenteras förslag till åtgärder som stärker såväl rekreation som ekologi inom reservaten.

Samordningsinsatser

Miljöförvaltningen har under åren 2016-2018 satsat på att samordna stadens förvaltningar i specifika frågor för att öka tillgänglighet inom reservaten.

- **Utförda samordningsinsats kring basutbud**
I flera analyser har man sett att en av de viktigaste framgångsfaktorerna för ökad tillgänglighet inom reservaten är tillgången till en toalett året om. Detta efterfrågas av många besökare, särskilt av besöksgrupper så som barngrupper och äldre, men också av de som inte använder

reservaten idag dvs. potentiella besöksgrupper så som personer med funktionsnedsättning.

Toalett designad i samarbete med arkitektskola, i naturreservatet Klingavälsåns dalgång

Miljöförvaltningen har därför under året bjudit in till förvaltningsövergripande möten om möjligheten att få till besökstoletter i några av de större skyddade naturområdena. Representanter från förvaltningarna som omfattats av uppdraget har deltagit aktivt. Förvaltningarna har tillsammans analyserat geografiska behov samt utmaningar för basutbud/toaletter i reservaten. I några reservat finns t.ex. året-om-öppna caféer som erbjuder toalett, men i de flesta reservaten begränsas utflykten/vistelsetiden p.g.a. av bristen på toaletter. I vissa reservat har det blivit ett problem att folk uträttar sina behov i skogen. Den förvaltningsövergripande gruppen arbetar nu med siktet på tre pilotprojekt inom Rågsveds naturreservat, Nackareservatet och Ågesta.

- **Samordningsinsats kring tydligare gränsmarkering**
Gränserna för reservaten finns angivna i beslutsdokumenten men miljöförvaltningen har gjort bedömningen att gränsmarkering i naturen måste bli tydligare för att besökaren ska uppleva att man befinner sig inom ett reservatsområde. Förvaltningen har därför samordnat berörda förvaltningar för att få tillstånd utsättning och gränsmarkering i såväl nya som befintliga reservat.

Miljöförvaltningens insatser 2016-2018 för att öka reservatens ekologiska värden

Förvaltningen har bedömt att de mest ändamålsenliga åtgärderna för att stärka de ekologiska värdena inom reservaten är:

- Aktivt ge råd till reservatsförvaltarna för att stärka ekologiska värden inom reservaten
- Ta fram adekvata kunskapsunderlag -kartlägga, planera för och följa upp utveckling av biologisk mångfald/livsmiljöer
- Verka för stärkta landskapskopplingar på olika skalor för reservatens förmåga att bevara biologisk mångfald och generera ekosystemtjänster även i framtiden.

Nedan presenteras de insatser som gjorts under 2016-2018 inom respektive åtgärdsförslag:

Utförda åtgärder för att stärka ekologiska värden inom reservaten

Inom ramen för den operativa tillsynen har förvaltningen givit praktiska råd till förvaltarna inom samtliga av stadens reservat. Miljöförvaltningen kommer inför tillsynsrapport 2018 göra en utförligare inventering av utförda naturvårdsåtgärder inom respektive reservat, enligt en ny mall. Nedan punktas några exempel åtgärder som naturreservatsförvaltarna utfört under åren 2016-2018;

Utförd skötsel:

- Restaureringsinsatser i ekmiljöer har under perioden utförts av merparten av reservatsförvaltarna, t ex. har Älvsjö stadsdel röjt fram ekmiljöer och lagt ut död ved.
- Restaureringsåtgärder av ängsmarker har utförts av Skarpnäcks, Brommas och Skärholmens stadsdelsförvaltningar samt fastighetskontoret.

Utförda förstärkningsåtgärder:

Lagt ut död ved/satt upp mulmholkar: Förvaltningen har givit råd om uppsättning av mulmholkar dvs. en sorts holkar för vedlevande insekter, utläggning av död ved och andra biotopförstärkande åtgärder.

- Åtgärder att lägga ut död ved i reservaten har under perioden bland annat utförts av Skarpnäcks stadsdelsförvaltning, Skärholmens stadsdelsförvaltning, fastighetskontoret.
- Bromma stadsdelsförvaltning har låtit sätta upp imponerande mulmholkar i Judarskogens naturreservat.

Mulmholk i Judarskogens naturreservat. En mulmholk är en sorts holk med lös, murken ved i, som kan bli livsmiljö för eklevande insekter.

Skärholmsdammen under restaurering

Åtgärder för groddjur:

- Bromma har anlagt nya groddjursdammar i reservaten, och återintroducerat större vattensalamander i Kyrksjölötens naturreservat.
- Skärholmens stadsdelsförvaltning har restaurerat Skärholmsdammen inom Sätterskogens naturreservat.
- Idrottsförvaltningen har genom åren anlagt ett flertal groddjurslokaler. Förvaltningen förbereder nu för att göra en stor satsning på groddjurslokal i Rågsveds naturreservat

Åtgärder för fladdermöss: Förvaltningen har givit råd om åtgärder för att stärka fladdermöss livsmiljöer, t.ex. holkar och andra boplatser.

- Fastighetskontoret och Skarpnäcks stadsdelsförvaltning har satt upp holkar i Nackareservatet och Flaten naturreservat.
- Skärholmens stadsdelsförvaltning har möjliggjort en fladdermuslokal i en gammal jordkällare.

Förvaltningen har också tagit fram informationsmaterial som förklarar syftet med skötselåtgärder för besökarna, t.ex. i form av skyltar om död ved. Vidare har förvaltningen bidragit i processen kring framtagande av reservatsskyltar inom de nya reservaten, t.ex. i Årstaskogens och Rågsveds naturreservat.

Framtagna kunskapsunderlag

Miljöförvaltningen har under åren 2016-2018 gjort insatser för att öka de skyddade områdenas ekologiska värden genom att ta fram kunskapsunderlag som kommer att ligga till grund för kommande rådgivning och insatser i praktiken. Exempel på ekologiska kunskapsunderlag:

- **Följt upp bevarandestatus i reservaten.**
Varje år följer förvaltningen upp värden inom reservaten för att bedöma områdenas status. Under 2016 – 2018 har

förvaltningen följt upp status gällande död ved och ekmiljöer, samt påbörjat en uppföljning av småvatten. Resultaten presenteras inom den årliga tillsynsrapporten.

- **Utfört Fladdermusinventering**

Förvaltningen har tillsammans med andra kommuner på Södertörn under 2017 och 2018 låtit utföra fladdermusinventeringar som berör flera av stadens reservat.

- **Utfört Groddjursinventering**

Under 2018 har staden låtit inventera 30 groddjurslokaler. Status och åtgärdsförslag kommer att presenteras i en kommande rapport. Samtliga kända leklokaler för groddjur har kartlagts i en databas.

- **Uppdaterat Stockholms Ekdatas.**

2017 uppdaterades Ekdatasen med fokus på skötselstatus för enskilda jätteekar och ekområden, samt kompletterades med jätteekar som inte hade upptäckts tidigare.

Miljöförvaltningens miljöövervakningsavdelning har också gjort insatser under tidsperioden som både direkt och på sikt kommer att höja de ekologiska värdena inom reservaten;

- **Tagit fram utbildningsmaterial:** Förvaltningen har tagit fram ett utbildningsmaterial inom naturvård. Utbildningsmaterialet är riktat till stadens förvaltare av natur och ger tillämpbara råd om hur olika naturmiljöer bör skötas och förstärkas i stadens reservat såväl som den övriga naturmarken.
- **Startat FEM-projektet** (Förstudie Effektivare Miljöövervakning av stadens natur). Syftet med projektet är att åstadkomma ett gemensamt angreppssätt inom staden för prioritering och uppföljning av naturvårdsskötsel samt uppföljning av ekologiska förstärkningsåtgärder. Det är med andra ord ett prioriteringsstöd för stadens förvaltare av natur. Skärholmens stadsdel, där Sätterskogens naturreservat är beläget, har varit pilotområde för projektet.

Utförda insatser för att stärka landskapskopplingar på olika skalor för reservatens förmåga att bevara biologisk mångfald och generera ekosystemtjänster även i framtiden

- **Fyllt på Idébanken:** Miljöförvaltningen har successivt fyllt på med åtgärdsförslag i Idébanken. I idébanken i Miljöbarometern finns förslag till naturvårdsåtgärder i form av ekologiska förstärkningsåtgärder och skötselåtgärder. Åtgärdsförslagen består av både nya förslag och påbörjade åtgärder som behöver slutföras eller arbeta mer med. Samtliga syftar till att kvalitetshöja, förstärka och utveckla stadens unika grönbåa struktur, för att öka den biologiska mångfalden och därigenom säkerställa fungerande ekosystem som tillhandahåller staden ekosystemtjänster.
- **Startat projekt: Förstärkningsförslag i strategiskt viktiga stråk i Söderort.**
Stadens reservats värden är beroende av stadens gröna infrastruktur. Det underliggande syftet för detta projekt är att visa hur en grön infrastruktur säkerställs i samband med den stadsutveckling som planeras i Stockholm. I projektet ingår att kartera, framställa strategier, identifiera kritiska områden och peka ut åtgärder inom tre utpekade stråk inom söderort. Målet är att ekologiska och sociala värdena kan utvecklas, viktiga biologiska spridningssamband mellan värdekärnorna bibehållas samt att klimatreglerande egenskaper förbättras.
- **Synliggjort reservaten i planer:** Miljöförvaltningen har under tidsperioden också verkat för att reservatens värden ska synliggöras och bli en del av pågående stadsplanering genom medverkan och bidrag med kunskap i samband med framtagandet av områdesplaner (till exempel Hagsåtra-Rågsved) och parkplaner (till exempel Skarpnåcks stadsdel).

Förvaltningens synpunkter och förslag

Miljöförvaltningen kan konstatera att en rad insatser för att öka tillgängligheten och stärka reservatens rekreativa och ekologiska värden har utförts av miljöförvaltningen andra förvaltningar under åren 2016-2018. Fler åtgärdsförslag har tagits fram under perioden, vilka nu behöver omsättas i praktiken. Miljöförvaltningen avser att stödja och driva på så att fler tillgänglighets- och naturvårdsåtgärder blir verklighet under kommande år.

Miljöförvaltningen presenterar nedan pågående insatser och behov framöver för att reservaten ska få sin fulla potential för stock-

holmarnas rekreation även i framtiden. Förvaltningen planerar att utföra och stödja att insatserna kommer till stånd, i linje med förslag till budget för år 2019 att ”utveckla och stärka arbetet med att tillgängliggöra stadens naturreservat och stärka rekreativa värden med särskilt fokus på tillgängliggörande för funktionsnedsatta”.

Utveckling av tillgänglighet och rekreativa värden

Förvaltningen anser att fokus inför kommande år bör ligga på att:

- ❖ Driva en aktiv kommunikation kring reservaten
- ❖ Driva på genomförandet av ett basutbud i alla reservat, i första hand besökstoiletter inom påbörjade pilotområden
- ❖ Driva på genomförandet av fler tillgängliga stigar och målpunkter:
- ❖ Stödja möjligheten till fler naturbevakare ute på plats i reservaten för förbättrad dialog med reservatsbesökarna
- ❖ Delta i strategiskt arbete kring rekreation och i att förverkliga stadens strategi för rörligt friluftsliv
- ❖ Ta fram kunskapsunderlag om tillgänglighet och rekreation och aktivt förmedla dessa i samband med tillsynen
- ❖ Bidra aktivt till att lyfta fram Stockholms rekreatiomsområden under det nationella Friluftsåret 2020

Nedan presenteras förslagen mer detaljerat.

Driva en aktiv kommunikation kring reservaten

Utöver kontinuerlig utveckling av förvaltningens etablerade kommunikationskanaler föreslås:

- Utveckling av befintliga skyltar i reservaten vid olika typer av natur/kulturmiljöer där man kopplar dem till bild och ljudfiler i naturkartan. Detta skulle stärka naturupplevelsen och ge besökaren en djupare bild av en plats.
- Ett särskilt informationspaket för förskola där man tar fasta på den stadsnära naturen och biologisk mångfald. Där syftet är att förstå och stimulera till upplevelser i naturen. Malmö stad har tagit fram en informativ och pedagogisk skyltserie som beskriver ekosystemtjänster. Stockholms stad skulle kunna ta fram ett liknande koncept.

Driva på genomförandet av ett basutbud i alla reservat

För att förverkliga att ett basutbud kommer till stånd i reservaten behövs enligt den förvaltningsövergripande arbetsgruppen ett

förtydligande av ansvar samt resurser för investering och drift, enligt beskrivning nedan.

Exempel på tillgänglighetsanpassad toalett inom naturreservat i Uppsala. Ritningar och drifterfarenheter, har fångats upp av arbetsgruppen, inför insatser i Stockholm stad.

Den fråga som den förvaltningsövergripande arbetsgruppen har prioriterat är anläggandet av toaletter, som är tillgängliga året om, inom reservaten. Typritningar för tillgänglighetsanpassade torrtoaletter finns framtagna av Naturvårdsverket och andra kommuner som arbetsgruppen har tillfrågat. Utmaningen att få till stånd toaletterna i praktiken består dock i att ansvarsfrågan för investering, ägande och drift uppfattas oklar. Enligt trafiknämndens reglemente ansvarar trafikkontoret för offentliga toaletter. Det råder dock en osäkerhet om det även gäller toaletter inom natur- och kulturresevat. I stadens gränssnittslista, där stadens förvaltningar gemensamt tydliggör respektive förvaltnings ansvar mer i detalj nämns inget om toaletter i naturområden. Ett förtydligande om vem som bär ansvaret för investering och drift bör därför göras. Då uppdateringen av gränssnittslistan kan ta tid finns det ett behov av att avsätta resurser för investering och drift till de förvaltningar som nu tar initiativ till att anlägga och avser sköta driften ett basutbud i våra resevat, se kostnadsuppskattning nedan.

Den förvaltningsövergripande gruppen arbetar nu med siktet på tre pilotprojekt som ligger inom Rågsved naturresevat, Nacka-resevatet och Ågesta. För projektet i Rågsveds naturresevat är Årsta- Enskede-Vantörs stadsdelsförvaltning initiativtagare. För projektet i Nackareservatet är fastighetskontoret initiativtagare. Båda dessa pilotprojekt gäller tillgänglighetsanpassad torrtoalett med tank. För Ågesta gäller det en VA-ansluten toalett med tillhörande omklädningsrum som idrottsförvaltningen är initiativtagare till.

Uppskattade kostnader för toaletter inom pilotprojekten

Investeringskostnaden för en tillgänglighetsanpassad torrtoalett med tank (dvs. ej ansluten till VA-nätet) < 500 t kr, summan är dock beroende av utformning.

Driftkostnaden för en sådan toalett är i snitt ca 150 000 kr/år (daglig tillsyn och tömning). Denna siffra är ungefärlig då tillsyn sällan gäller bara ett objekt.

Investeringskostnad för VA-anslutna toaletter med omklädningsrum i Ågesta är ca 9 000 000 kr.

Driva på genomförandet av fler tillgängliga stigar och målpunkter i reservaten

Såväl miljöförvaltningen som andra förvaltningar har under perioden 2016-2018 tagit fram förslag till konkreta åtgärder som återstår att genomföra i praktiken. Miljöförvaltningen avser att bidra med kunskapsunderlag och genom rådgivning stödja de genomförande förvaltningarna så att fler utmärkta stigslingor, fler tillgängliga stigar och målpunkter kommer till stånd under kommande år. För naturreservat inom Stockholm stad saknas medel inom stadsdelsförvaltningarna för utveckling och investeringar. Förvaltningarna avser att söka medel för föreslagna åtgärder. Nedan följer några exempel på åtgärdsförslag som är nu är i planeringsfas;

Förslag till nya tillgängliga stigar och promenadslingar:

- **Spången runt sjön Kyrksjön** i Kyrksjölöten behöver bytas ut och tillgänglighetsgöras bättre.

Spången runt Kyrksjön behöver bli bredare och få kantstöd

- **Slingor i Flatens naturreservat** : Skarpnäcks stadsdelsförvaltning har tagit fram ett program för att märka ut fyra promenadslingor i Flaten. Första steget är att utföra naturvårdsåtgärder utmed föreslagna slingor. Nästa steg är att sätta ut vägvisare för att märka ut slingorna. Fler förvaltare står i startgroparna att skylta upp reservaten enligt miljöförvaltningens råd.

De rofyllda platserna enligt Guide till tystnaden kan med fördel kompletteras med en sittplats

- **Utveckla slingor och rofyllda platser enligt Guide till tystnaden** planeras bl.a. i Hansta naturreservat och Igelbäckens kulturresevat. Kan även bli aktuellt i de andra reservaten.

Några förslag till nya målpunkter:

- **Kallbadhus i Sätmaskogens naturreservat-** Skärholmens stadsdelsförvaltning har börjat planera för möjligheterna att ha en bastu vid Sätmaskandsbadet. Det finns en förening som vill sköta bastun. Som ett första steg har de i höst hyrt en rullande bastu under några helger, men har som önskemål att utveckla badet till en målpunkt för hela söderort. Frågan har diskuterats i Fokus Skärholmen och med miljöförvaltningen, men idrottsförvaltningen och fastighetsförvaltningen behöver involveras också. I finansborgarrådets förslag till budget finns också förslag om fler bastuflottar i Stockholm.
- **Attraktiv målpunkt vid Ekudden, Flatens naturreservat.** Skarpnäcks stadsdelsförvaltning har tagit fram ett program för Ekudden som sträcker sig ut mot Flatensjön. Ambitionen med förslaget har varit att tillgängliggöra Ekudden för att fler ska få chansen att upptäcka platsens kvaliteter och ta del av dess historia. För att uppnå syftet att utveckla Ekudden som en målpunkt för rekreation och att stärka de befintliga natur och kulturvärden föreslås tre huvudsakliga typer av åtgärder: En mer tillgänglig väg mellan Flatensbadet och Ekudden genom anläggning av en däckspång i trä. Stigsystemet kompletteras och förtydligas. Ett antal platser för vistelse och vila föreslås.

PLATSER PICKNIK VID KÄGELBANAN ILLUSTRATION

Visionsbild Ekudden, Flaten

- **Nytt entréområde i Hansta naturreservat.**
Flertalet åtgärder kopplade till omvandlingen av motorbana till Hansta hage.

Fler rekreativa förstärkningar som föreslås:

- **Tillgänglighetsåtgärder i Årtaskogen :**
 - Röja fram fornlämningsområden och ta fram särskilda informationsskyltar för detta
 - Anordna ny grillplats
 - Anordna ny hundrastgård
- **Tillgänglighetsåtgärder i Älvsjöskogen**
 - Nya grillplatser, sittplatser och soptunnor
 - Skyltar om död ved-upplag
 - Ny spång till Långsjöns strand
 - Ny markering av motionsspår
 - Anordna ny hundrastgård
- **Trygghetsröjningar:**

Miljöförvaltningen avser att även fortsättningsvis ge förvaltarna råd om hur trygghetsröjningar kan göras inom reservaten på ett sätt så att både de rekreativa och ekologiska värdena kan bibehållas

Fler grillplatser, som den här i Judarskogen, skulle med fördel kunna tillskapas i fler reservat

En naturbevakare på plats i reservatet och kan underhålla friluftsanläggningar, guida besökare och övervaka att reglerna följs. I Igelbäckens kulturresevat har nu en person dessa uppgifter, vilket konkret bidrar till ökad tillgänglighet

Stödja möjligheten till fler naturbevakare ute på plats i reservaten

En naturbevakare är en person som ska finnas på plats i reservaten och övervaka att regler följs och att för att ta emot och lotsa besökarna inom reservatet. Arbetet kan också innebära underhåll av friluftsanordningar, fylla på ved vid grillplatser, utföra guidningar till besökare och leda arbetslag som arbetsmarknadsåtgärd.

Trafikkontoret har nu en person med dessa uppgifter på plats i Igelbäckens kulturresevat, något som ses som en stor tillgång.

Miljöförvaltningen rekommenderar att fler reservat ges den möjligheten då det på ett mycket konkret sätt bidrar till områdenas tillgänglighet. Det är också ett önskemål från stadsdelsförvaltningarna som idag lägger ned stora resurser på att städa upp efter överträdelser som sker, till exempel olovlig grillning. En naturbevakare skulle kunna öka tryggheten och tillgängligheten på ett påtagligt vis. Det finns också möjlighet enligt miljöbalken, kap 26, att förordna s k naturvårdsvakter som kan ges vissa befogenheter t.ex. att hindra överträdelser.

Ta fram kunskapsunderlag om tillgänglighet och rekreation och förmedla dessa i samband med tillsynen

Förvaltningen planerar att under 2019 ge råd till förvaltarna om förstärkande åtgärder utifrån rapporten från 2017 om mångfunktionella åtgärder i Flatens och Rågsveds naturreservat. Förvaltningen arbetar för att möjliggöra en fortsättning av utredningen att ta fram motsvarande mångfunktionella åtgärder för fler naturreservat.

Delta aktivt i strategiskt arbete kring rekreation och att förverkliga stadens strategi för rörligt friluftsliv

Trafikkontoret har enligt Förslag till budget 2019, ansvaret genom Grönare Stockholm, för att stärka samverkan och helhetssyn kring stadens parker och naturområden inom stadens olika processer för planering, utveckling och förvaltning. Miljöförvaltningen kan här bidra med kunskap inför strategiska frågor som direkt eller indirekt rör stadens skyddade områden.

I början av 2018 antogs Stockholms stads strategi för det rörliga friluftslivet 2018-2022. Målen i denna friluftsstrategi är:

- Att öka andelen stockholmare som utövar ett rörligt friluftsliv
- Att förbättra förutsättningarna för invånarna att utöva ett rörligt friluftsliv. Innan strategin skrevs fanns ingen organiserad samverkan kring friluftsförslag internt i staden. Då ansvaret för frågorna är spridda på flera förvaltningar i staden har flera förvaltningar uttryckt ett behov av samverkan. I strategin framgår att idrottsförvaltningen ska ta initiativ till en intern samverkan mellan stadens förvaltningar gällande friluftslivsfrågor och berörda förvaltningar ska samverka aktivt.

Vidare att idrottsförvaltningen ska vara stödjande och rådgivande gällande tillgänglighet vid friluftsanläggningar och områden. Syftet med en förbättrad samverkan i staden är även att tydliggöra gränsdragning mellan inblandade förvaltningar.

Miljöförvaltningen ser mycket positivt på att strategin föreslår att idrottsförvaltningen nu har givits mandat att samordna stadens olika parter så att stadens friluftsliv kan utvecklas och bli mer tillgängligt. Förvaltningen ser fram emot att delta i det kommande samarbetet och att bidra utifrån förvaltningens erfarenheter och möjligheter.

En förutsättning för att uppnå målen är samverkan inom staden likväl som samverkan med externa aktörer. Miljöförvaltningen kan här samverka genom kontakt med verksamhetsutövare inom reservaten. Dessutom bör frågan samordnas inom ramen för samordningsgruppen för Grönare Stockholm.

Bidra aktivt till att lyfta fram Stockholms rekreationsområden under det nationella Friluftsåret 2020

Svensk friluftsliv (paraplyorganisation för olika friluftsorganisationer) har påbörjat planeringen tillsammans med myndigheter som Naturvårdsverket och länsstyrelsen för att genomföra Friluftslivets år 2020. Målet är att få fler människor att upptäcka friluftslivet, öka samarbetet mellan aktörer och uppnå bättre folkhälsa, förståelse för natur- och kulturvärden och högre sysselsättning inom naturturism och friluftsliv. Man tänker sig olika aktiviteter som lyfter fram friluftslivet under årets alla månader. Satsningens fokus är på det hållbara, främst enkla och tätortsnära friluftslivet.

Miljöförvaltningen anser det vore bra att ta chansen att lyfta fram Stockholms naturområdets rekreativa värden under 2020, och föreslår att förvaltningen planerar för detta.

Utveckling av ekologiska värden

I dagsläget pågår ett flertal projekt och insatser inom förvaltningen som direkt och på sikt kommer att öka de ekologiska värdena inom stadens natur- och kulturresevat såväl som i stadens övriga grönområden. Miljöförvaltningen planerar att fortsätta göra insatser under kommande år för att stärka den biologiska mångfalden i resevatet i samarbete med stadsdelsförvaltningarna, i enlighet med förslag till budget för 2019. Fokus bör ligga på att:

- ❖ Ta fram en strategi för biologisk mångfald
- ❖ Driva på genomförandet av fler naturvårdsåtgärder
- ❖ Ta fram kunskapsunderlag om ekologiska värden i resevaten och förmedla dessa i samband med tillsynen
- ❖ Driva projekt för att stärka den biologiska mångfalden
- ❖ Delta aktivt i arbetet att genomföra en utredning för Stockholms framtida gröna infrastruktur, varav resevaten är en del.
- ❖ Bidra aktivt till att lyfta fram Stockholms natur i samband med biologiska mångfaldens dag 2019.

Ta fram en strategi för biologisk mångfald

Miljöförvaltningen avser att aktivt driva arbetet att ta fram en strategi för biologisk mångfald i staden i enlighet med förslag till budget 2019. Förvaltningen bedömer att en genomtänkt strategi för biologisk mångfald kommer leda till att insatser framgent kan planeras och samordnas i större utsträckning vilket ökar förutsättningarna för att stärka resevatens ekologiska värden. Hur arbetet ska bedrivas kommer förtydligas i verksamhetsplaneringen.

Driva på genomförandet av fler naturvårdsåtgärder

Fler förslag till konkreta åtgärder har kommit fram under perioden 2016-2018. Förvaltningen avser att genom rådgivning stödja förvaltarna så att fler åtgärder för att stärka den biologiska mångfalden kommer till stånd under kommande år. Exempel på åtgärder är:

Hansta

- Flertalet åtgärder kopplade till omvandlingen av motorbana till Hansta hage
- Fortsätta friställa jätteeckar inom N2000-området
- Återställa igenväxta brynzoner och främja ek, sälj, grova tallar
- Införa fårbeta i ekhagen kring runstenen Hanstastenen

Igelbäcken

- Biotopförbättrande åtgärder i Igelbäcken, utifrån den kommande uppdaterade biotopinventeringen

*Ek med svavelticka i
Nackareservatet*

- Røjning i ekmiljöer
- Slåtter av värdefulla gräsmarker
- Påbörja genomförandet av kompensationsåtgärder återmeandring av Igelbäcken

Grimsta

- Friställning av ekmiljöer

Kyrksjölöten och Judarskogen

- Fortsätta arbetet att förbättra förutsättningarna för groddjur så att bevarandeplanerna för Natura2000-områdena följs.

Årtaskogen – Årsta holmar

- Leda mer vatten till skogsbäck enligt förslag i LÅP Årstaviken
- Friställa grova tallar och återställa igenväxta brynzoner (Årsta holmar)

Älvsjöskogen

- Røjning i ekmiljöer och brynzoner

Sätraskogen

- Förbättra statusen för reservatets vattenmiljöer
- Friställning av ekmiljöer

Nackareservatet

- Friställning och veteransiering av tallmiljöer

Flatens naturreservat

- Friställning av jätteekar och uppsättning av fler mulmholkar
- Förbättra förutsättningarna för groddjur

Rågsveds naturreservat

- Skapande av fler groddjurlokaler- på gång
- Friställning av ekmiljöer

Ta fram kunskapsunderlag om ekologiska värden i reservaten och förmedla dessa i samband med tillsynen

Förvaltningen kommer även fortsättningsvis att aktivt ge råd till reservatsförvaltarna hur man kan öka natur- och kulturresevatens rekreativa och ekologiska värden. Fokus kommer ligga på att ge råd om hur förvaltarna kan förstärka livsmiljöer för groddjur, fladdermöss och eklevande insekter, utifrån framtagna kunskapsunderlag 2016-2018. Vidare kommer förvaltningen att ge råd om vård av vattenmiljöer utifrån Lokala åtgärdsprogram för stadens vattenförekomster. Fokus för uppföljning av bevarandestatus inom tillsynen 2019 kommer ligga på att följa upp reservatens småvatten.

Förvaltningen planerar att ta fram följande kunskapsunderlag, som kommer ligga till grund för fortsatt rådgivning och stöd för att möjliggöra förstärkningsåtgärder kommande år:

Förvaltningen planerar att inom ramen för miljöövervakningsprogrammet;

- Uppdatera befintliga habitatnätverk och ta fram ett nytt habitatnätverk för fladdermöss.
- Uppdatera och utveckla stadens Biotopdatabas och Biotopkarta.

Planer finns också att ta fram förslag till mångfunktionella åtgärder inom fler naturreservat på liknande sätt som man under 2017 har gjort för Flatens och Rågsveds naturreservat.

Driva projekt för att stärka den biologiska mångfalden

Förvaltningen driver ett flertal projekt som syftar till att stärka stadens naturmark såväl inom reservaten som inom övriga staden. Förvaltningen planerar att vidareutveckla följande projekt under 2019:

- **FEM-projektet**, vilket syftar till att ta fram prioriteringsstöd för stadens förvaltare av natur. Fokus kommande år är att ta fram material som täcker såväl naturreservat som övrig natur inom fler stadsdelar.
- **Utbildning naturmarksskötsel.** Förvaltningen planerar att omsätta det utbildningsmaterial för naturvårdsskötsel för att gynna biologisk mångfald och ekosystemtjänster som tagits fram under 2018 till en praktisk utbildning för stadens naturförvaltare.
- **Utveckla strategiska stråk.** Förvaltningen kommer att arbeta för att vidareutveckla projektet om förstärkningar av ekologiska värden och ekosystemtjänster inom strategiskt viktiga stråk i Söderort, som påbörjades under 2018.
- **Medverka i projekt Förstärkningsåtgärder inom Grönare Stockholm** Inom ramen för Grönare Stockholm kommer staden genomföra satsningar i de sju stadsdelar som utpekats som prioriterade av kommunfullmäktige. I den tredje etappen prioriteras förstärkningsåtgärder för stadens gröna infrastruktur och ekosystemtjänster på sju platser; i Grimsta, Riksby,

Vårberg-Skärholmen, Hagsätra- Rågsved, Magelungen-Drevviken, Larsboda- Sköndal. Stockholms trafikkontor har, med stöd av miljöförvaltningen, dessutom sökt och beviljats bidrag från Boverkets utlysning ”Grönare städer” för projektet förstärkning av ekosystemtjänster. Miljöförvaltningen avser/kommer att bidra med kunskapsunderlag till konsulter samt vara med som expertstöd för trafikkontoret.

Delta i arbetet att genomföra en utredning för Stockholms framtida gröna infrastruktur.

Miljöförvaltningen avser att tillsammans med trafiknämnden, exploateringsnämnden stadsdelsnämnderna och stadsbyggnadskontoret bidra till att genomföra en utredning för Stockholms gröna infrastruktur, där hänsyn tas till folkhälsa, ekosystemtjänster, biologisk mångfald och en prognostiserad befolkningsökning till år 2010.

Natur- och kulturreseervaten är bärande element i den gröna infrastrukturen och därav av stor vikt för att långsiktigt säkerställa tillgången till ekosystemtjänster i hela stadslandskapet. Förvaltningen kan bidra med de kunskaper förvaltningen har om reseervaten genom tillsynen samt bidra med kunskap utifrån miljöövervakningen. Hur arbetet ska bedrivas kommer förtydligas i verksamhetsplanering.

*Bidra aktivt till att lyfta fram Stockholms natur i samband med
Biologiska mångfaldens dag 2019*

Anders Blomquist visar groddammen i Nackareservatet, 22 maj 2018

Under *Biologiska mångfaldens dag* har staden möjlighet att visa upp den variationsrika natur som Stockholm erbjuder och samtidigt kommunicera biologisk mångfald och stadens naturvårdsarbete. 2018 tog miljöförvaltningen initiativet, drev och samordnade dagen. Då de insatser som förvaltningen tillsammans med andra förvaltningar och aktörer utförde 2018 föll väl ut, har förvaltningen redan nu påbörjat planeringen av att genomföra *Biologiska mångfaldens dag* den 22 maj 2019. I arbetet ingår samarbete bl. a. med föreningsliv, skolor och aktörer som arrangerar tillgänglighetsanpassade guidningar.

Slut